

ВІДГУК

**офіційного опонента – доктора юридичних наук, професора,
завідувача кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства
юридичного факультету Національного університету біоресурсів і
природокористування України
Ладиченка Віктора Валерійовича
на дисертацію Ващука Олександра Сергійовича
на тему «Розвиток інституту юридичної відповідальності в умовах
імплементації європейських стандартів прав людини»,
представлену на здобуття ступеня доктора філософії галузі знань
08 «Право» зі спеціальності 081 «Право»**

Актуальності обраної теми. В умовах активного євроінтеграційного курсу України, імплементації положень Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, адаптації національного законодавства до стандартів Ради Європи осмислення трансформацій, яких зазнає інститут юридичної відповідальності під впливом практики Європейського суду з прав людини, набуває особливої теоретичної та прикладної значущості.

Триваюча збройна агресія проти України та необхідністю забезпечення належного правового захисту прав і свобод людини в умовах воєнного стану, включаючи права внутрішньо переміщених осіб та цивільного населення на тимчасово окупованих територіях посилює актуальність теми дослідження. В таких умовах переосмислення функціонального потенціалу юридичної відповідальності – від суто санкційного до відновлювального й аксіологічного – набуває не лише доктринального, а й практично-прикладного значення.

Попри чисельні наукові розробки у сфері загальної теорії юридичної відповідальності, питання концептуальної перебудови цього інституту з урахуванням вимог, що впливають із практики ЄСПЛ, принципів пропорційності, правової визначеності та поваги до людської гідності, залишається недостатньо опрацьованим у вітчизняній правовій науці. Таким

чинном, тема дисертаційного дослідження Вашука О. С. є безперечно актуальною як у науково-теоретичному, так і у практичному вимірах.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження виконано відповідно до плану науково-дослідної діяльності кафедри теорії та історії держави і права юридичного факультету Вищого навчального закладу «Університет економіки та права «КРОК» у межах теми «Теоретичні та практичні проблеми забезпечення прав людини та дитини в умовах розбудови правової, демократичної, соціально-орієнтованої держави з широко розгалуженими інститутами громадянського суспільства» (номер державної реєстрації: 0118U001384), а також відповідає Стратегії розвитку Національної академії правових наук України на 2021-2025 роки.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації.

Ознайомлення зі змістом дисертаційного дослідження О.С. Вашука дає підстави стверджувати, що поставлена у вступі мета досягнута, а окреслені завдання загалом успішно виконані.

Структура роботи є логічно виправданою та підпорядкованою меті й завданням дослідження.

Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, поділених на шість підрозділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (245 найменувань) та додатків. Структура повністю відповідає цілям і завданням дослідження, дозволяє послідовно розглянути всі проблеми, визначені здобувачем. Обґрунтованість положень, сформульованих у дисертації, підтверджується критичним аналізом наявних літературних джерел, вітчизняного та міжнародного законодавства, статистичних матеріалів та власних емпіричних досліджень О.С. Вашука.

Доведеність наведених дисертантом висновків базується на грамотному використанні сукупності методів і прийомів наукового пізнання: діалектичного, що слугував загальнофілософською основою пізнання сутності інституту юридичної відповідальності та його динаміки; історико-правового, який

дозволив простежити генезис та еволюцію інституту від класичних позитивістських доктрин до сучасних аксіологічно орієнтованих концепцій; логіко-семантичного, що забезпечив уточнення змісту базових дефініцій та формування авторських інтерпретацій; методу системного аналізу, аксіологічного, герменевтичного, а також методу правового моделювання, за допомогою якого розроблено концептуальні засади модернізації інституту юридичної відповідальності в Україні. Сукупне застосування зазначених методів забезпечило всебічність, системність і цілісність наукового аналізу.

Теоретичну базу дослідження складають праці провідних українських і зарубіжних учених у галузі теорії та філософії права, конституційного права, міжнародного захисту прав людини – зокрема П. М. Рабіновича, В. М. Шаповала, М. І. Козюбри, В. К. Грищука, Н. А. Загребельної та ін. Нормативну основу дослідження складають Конституція України, чинне вітчизняне законодавство, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, практика ЄСПЛ, акти ЄС.

Наукова новизна одержаних результатів.

Дисертація є одним із перших у вітчизняній юридичній науці комплексних монографічних досліджень інституту юридичної відповідальності крізь призму вимог, що виникають із процесу імплементації європейських стандартів прав людини. Наукова новизна знаходить вираз у низці самостійних положень і висновків.

Уперше в українській правовій науці сформульовано авторське визначення юридичної відповідальності як особливого правового стану суб'єкта, що виявляється у внутрішньому прийнятті зобов'язання відповідати за власні дії чи бездіяльність, орієнтуючись на засадничі принципи права та аксіологічні постулати правової держави. Заслуговує на увагу концептуальна позиція автора, згідно з якою юридична відповідальність є не лише санкційним механізмом, а й проактивним, самоусвідомленим і конструктивним феноменом, що функціонує одночасно в межах правового примусу та на підставі внутрішньо прийнятих правових цінностей.

Уперше обґрунтовано «триєдину модель відповідальності у правовій державі», що охоплює: превенцію через правову саморефлексію, добровільне прийняття відповідальності на підставі внутрішньої мотивації, а також відновлення правового зв'язку між особою та суспільством через конструктивну комунікацію. Розроблена автором «мотиваційна градація юридичної відповідальності», яка включає зовнішньо-примусову, зовнішньо-визнану та внутрішньо-етичну мотивацію, є оригінальним доробком у загальнотеоретичній юриспруденції.

Удосконалено класифікацію функцій інституту юридичної відповідальності, що відтепер охоплює каральну, превентивну, стабілізаційну, регулятивну, відновлювальну (компенсаційну) та виховну функції. Удосконалено доктринальні підходи щодо «структурної відповідальності» держави, яка охоплює не лише відповідальність за конкретне порушення, а й за системні недоліки в організації державної влади та правозастосовній практиці. Подальший розвиток отримали положення про транскордонний, багаторівневий характер юридичної відповідальності в умовах взаємодії національних і наднаціональних правових систем.

Загалом положення, висновки та рекомендації, сформульовані у дисертаційній роботі, відзначаються науковою новизною, а отримані результати мають теоретичне та практичне значення.

Теоретичне та практичне значення результатів дисертаційного дослідження.

Результати дисертаційного дослідження мають як теоретичне, так і практичне значення. У науково-дослідній сфері вони можуть бути використані для подальшої розробки доктринальних засад інституту юридичної відповідальності, уточнення класифікацій його функцій і принципів, а також для формування нових підходів до осмислення позитивної та перспективної відповідальності в умовах правової держави.

У правотворчій діяльності запропоновані концептуальні підходи можуть стати основою для вдосконалення законодавства України у сфері прав людини, розробки відповідних законопроектів і підзаконних актів, що забезпечують

узгодження інституту юридичної відповідальності з вимогами Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та актами ЄС.

У правозастосовній практиці висновки дослідження можуть бути використані для підвищення ефективності діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування при реалізації заходів юридичної відповідальності з урахуванням стандартів ЄСПЛ. Особливу практичну цінність має авторська концепція «структурної відповідальності» держави, що орієнтує правозастосовну практику на системне осмислення відповідальності за системні інституційні недоліки, а не лише за індивідуальні порушення.

У навчальному процесі матеріали дисертації можуть бути використані при викладанні дисциплін «Теорія держави і права», «Конституційне право України», «Міжнародний захист прав людини», «Порівняльне правознавство», а також при підготовці відповідних навчально-методичних матеріалів та програм підвищення кваліфікації юристів і державних службовців.

Повнота викладу результатів дисертаційного дослідження та наукових положень в опублікованих працях здобувача.

Повнота викладення наукових результатів дисертації підтверджується тим, що основні положення та висновки знайшли відображення у вісімнадцяти наукових працях. Серед них: 4 наукові статті у виданнях, включених до переліку фахових видань України категорії «Б», 1 стаття у науковій базі даних Scopus та 13 публікацій за матеріалами міжнародних науково-практичних конференцій та правових шкіл. Тематика опублікованих праць охоплює увесь спектр питань, порушених у дисертації, і свідчить про систематичну апробацію авторських ідей у науковій спільноті. Сукупність публікацій є достатньою та відповідає вимогам до захисту дисертації на здобуття ступеня доктора філософії.

Оцінка мови та стилю дисертації.

Дисертаційна робота Вашука О. С. написана українською мовою. Стиль викладу наукових положень, висновків і рекомендацій загалом відповідає вимогам академічного юридичного дискурсу, відзначається змістовністю та системністю. Термінологічний апарат в цілому узгоджується із сучасними

вимогами правничої науки. Оформлення дисертації відповідає вимогам, затвердженим наказом Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 року № 40.

Вимоги академічної доброчесності.

Дисертація Вашука О. С. містить результати власних досліджень. У роботі чітко зазначено джерела запозичених ідей, наукових концепцій і положень, наведено відповідні посилання на авторів та використані джерела, а самі положення належно аргументовані в межах авторського аналізу.

Дискусійні положення та зауваження.

Позитивно оцінюючи наукове і практичне значення дисертаційного дослідження Вашука О. С., вважаємо за доцільне висловити окремі зауваження.

1. У підрозділі 1.1. на сторінках 47-49 автор спирається на позицію Т. Адамса, який розглядає примус як невід'ємну ознаку права. Дисертант, слідуючи за Т.Адамсом вказує, що юридична відповідальність є інструментом делікатної кореляції між свободою особи та публічним інтересом, що уможливорює формування справедливого, гуманного та ефективного дотримання прав та свобод людини у демократичній державі. Однак, примус – це завжди владна, вольова дія держави, що забезпечує реалізацію юридичної відповідальності. Тому, під час захисту, цікаво почути думку дисертанта про співвідношення прав людини як межі особистого простору свободи індивіда та примусу, що є втручанням в простір свободи та забезпеченням юридичної відповідальності.

2. У підрозділі 2.1 дисертації автор здійснює системний аналіз практики ЄСПЛ як джерела трансформації інституту юридичної відповідальності та посиляється на значну кількість рішень Суду. Проте у ряді випадків аналіз правових позицій ЄСПЛ носить переважно описовий характер і не містить розгорнутого дослідження механізму застосування конкретних прецедентів у справах проти України. Зокрема, при характеристиці принципу пропорційності видається доцільним детальніше розкрити, яким чином тест на пропорційність застосовувався у конкретних справах щодо України та які правові позиції

ЄСПЛ безпосередньо можуть бути імплементовані у національне законодавство про юридичну відповідальність.

3. У підрозділі 3.1 дисертації автор характеризує сучасний стан узгодження національного інституту юридичної відповідальності з європейськими стандартами та виявляє низку прикладних проблем: наявність прогалин і колізій у законодавстві, тривалу безкарність за окремі категорії правопорушень, корупційні чинники та низький рівень виконання судових рішень. Здійснений аналіз містить коректні та цінні спостереження, проте носить переважно описово-констатуючий характер. З огляду на це здобувачеві під час публічного захисту варто більш детально розкрити, яку ієрархію системних заходів – законодавчих, інституційних, процедурних – він вважає першочерговою для подолання виявлених недоліків, а також яким чином запропонована ним нова парадигма юридичної відповідальності може практично вплинути на усунення зазначених проблем.

4. У підрозділі 3.2 дисертації автор пропонує концепцію «нової парадигми юридичної відповідальності» та формулює п'ять напрямків її удосконалення: доброчесно-аксіологічний орієнтир, конструктивно-відновний вектор, превентивно-виховне спрямування, комунікативну стратегію та репутаційно-нормативний поступ. Водночас у тексті недостатньо чітко простежується зв'язок між запропонованою концептуальною моделлю та конкретними механізмами її реалізації на нормативному рівні. Запропоновані напрямки носять переважно доктринальний характер і потребують більш виразного окреслення шляхів їхнього практичного втілення у законодавчій та правозастосовній діяльності. Здобувачеві варто конкретизувати, які саме зміни до чинного законодавства або правозастосовної практики дозволять запровадити обґрунтовану ним нову парадигму.

Слід зазначити, що висловлені зауваження не впливають на загальну позитивну оцінку дисертації та не знижують наукової й практичної значущості дослідження Вашука О. С.

Загальний висновок.

Дисертація Вашука Олександра Сергійовича на тему «Розвиток інституту юридичної відповідальності в умовах імплементації європейських стандартів прав людини», подана на здобуття ступеня доктора філософії з галузі «Право» за спеціальністю «Право», є самостійною, цілісною та завершеною науковою працею, що містить наукові висновки і рекомендації, які мають важливе теоретичне та практичне значення для правничої науки, правотворчості і правозастосування, і відповідає вимогам МОН України.

Дисертаційне дослідження, його результати та оформлення відповідають спеціальності 081 «Право» та вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 року № 261, Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44, Вимогам до оформлення дисертацій, затвердженим Наказом Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 року № 40, а її автор – Вашук Олександр Сергійович – за результатами публічного захисту заслуговує на присудження ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право».

Офіційний опонент:

доктор юридичних наук,
завідувач кафедри міжнародного права та
порівняльного правознавства
юридичного факультету
Національного університету біоресурсів і
природокористування України

Віктор ЛАДИЧЕНКО

